

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.2.55>

ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ І ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стрельник В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету*

ORCID: 0000-0002-1068-8617

e-mail: viktoriastrelnyk@gmail.com

Роговенко О.В.,

*доктор філософії спеціальності 081 «Право»,
доцент кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету*

ORCID: 0000-0002-8555-7494

e-mail: olgarogovenko1@gmail.com

Тарасенко Д.С.,

*здобувач вищої освіти рівня магістр
юридичного факультету*

Сумського національного аграрного університету

ORCID: 0009-0008-0606-4351

e-mail: cubsnsake11@gmail.com

Стрельник В.В., Роговенко О.В., Тарасенко Д.С. Екологічний аудит як інструмент екологічного контролю: правовий аспект і проблеми реалізації в Україні.

Проаналізовано правові основи функціонування інституту екологічного аудиту в Україні як ключового інструменту екологічного контролю, а також розкрито його сутність як багатоаспектного механізму оцінки екологічної безпеки та відповідності господарської діяльності вимогам природоохоронного законодавства. В умовах посилення екологічної кризи, спричиненої тривалим нераціональним використанням природних ресурсів і наслідками збройної агресії російської федерації, наголошено на актуальності підвищення ролі екологічного аудиту як передумови ефективної реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього середовища. Досліджено чинне законодавче забезпечення у сфері екологічного аудиту, виявлено його суперечності та недоліки, що обмежують дієвість практичного застосування цього механізму. Висвітлено основні ні аспекти застосування Закону України «Про екологічний аудит», що носить здебільшого декларативний характер і не забезпечує обов'язковості виконання аудиторських висновків, що обумовлює потребу у його концептуальному оновленні, зокрема наближенні до європейських стандартів управління довкіллям. Особливий акцент зроблено на аспектах добровільного й обов'язкового проведення екологічного аудиту, його значущості для підприємств із високим рівнем екологічної небезпеки. Водночас, запропоновано запровадження економічних стимулів, податкових пільг і державної підтримки для більшої заінтересованості суб'єктів господарювання, для впровадження стандарту ДСТУ ISO 14001 та 14004, що здатне посилити практичну корисність екологічного аудиту. Аргументовано необхідність удосконалення законодавчої бази з метою її гармонізації із нормами Європейського Союзу, зокрема положеннями Регламенту № 1221/2009 EMAS. Зроблено висновок, щодо розвитку інституту екологічного аудиту в Україні, що являється критично важливим для переходу до моделі сталого розвитку, формування екологічно відповідальної поведінки бізнесу та зміцнення інституційних основ управління навколишнім середовищем.

Ключові слова: екологічний аудит, екологічне управління, сталий розвиток, екологічний контроль, охорона довкілля, євроінтеграція.

Strelnyk V.V., Rohovenko O.V., Tarasenko D.S. Environmental audit as a tool of environmental control: legal aspect and problems of implementation in Ukraine.

This article analyzes the legal foundations of the functioning of the institution of environmental audit in Ukraine as a key instrument of environmental management and supervision. It also reveals the essence of environmental audit as a multifaceted mechanism for assessing environmental safety and ensuring the compliance of economic activities with environmental protection legislation. In the context of the escalating environmental crisis caused by the prolonged irrational use of natural resources and the consequences of the armed aggression of the Russian Federation, the relevance of strengthening the role of environmental audit as a prerequisite for the effective implementation of state policy in the field of environmental legislation is emphasized. The study examines the current legislative framework governing environmental audit and identifies its contradictions and shortcomings that limit the effectiveness of its practical application. The main issues concerning the Law of Ukraine "On Environmental Audit" are highlighted, noting that it is largely declarative in nature and currently fails to ensure the mandatory implementation of audit conclusions. This underscores the need for its conceptual modernization, particularly through alignment with European standards of environmental governance. Special attention is given to the aspects of voluntary and mandatory environmental audit and its significance for enterprises with a high level of environmental risk. At the same time, it is proposed to introduce economic incentives, tax benefits, and state support to increase the motivation of business entities to implement DSTU ISO 14001 and 14004 standards, which can enhance the practical usefulness of environmental auditing. The article substantiates the necessity of improving the legislative framework to harmonize it with the norms of the European Union, particularly the provisions of Regulation (EC) No. 1221/2009 EMAS. It concludes that the development of the institution of environmental audit in Ukraine is critically important for the transition to a model of sustainable development, the formation of environmentally responsible business behavior, and the strengthening of the institutional foundations of environmental management.

Key words: environmental audit, environmental management, sustainable development, environmental control, environmental protection, European integration.

Постановка проблеми. Сучасний стан довкілля в Україні залишається складним і характеризується негативними тенденціями: надмірним використанням природних ресурсів, зниженням якості природних екосистем і посиленням негативного загального стану в наслідок руйнації навколишнього середовища у процесі агресії російської федерації. Усе це створює реальну загрозу життю та здоров'ю населення, підвищує ризики виникнення техногенних аварій та екологічних катастроф. За таких умов актуалізується потреба у формуванні цілісної державної екологічної політики, що спиратиметься на науково обґрунтовані методи оцінки екологічного стану, серед яких особливе місце займає екологічний аудит.

Як один із основних інструментів у сфері захисту навколишнього середовища екологічний аудит дозволяє здійснювати контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, практичне застосування якого залишається обмеженим. У ринкових умовах екологічний аудит може істотно вплинути на екологічну ситуацію. Він є тією важливою ланкою у формуванні природоохоронної стратегії та державної екологічної політики, здійснити реальну оцінку існуючої екологічної ситуації на всіх рівнях – від конкретного підприємства до країни в цілому, запровадити екологічні вимоги до процедури оцінювання ефективності прийняття управлінських рішень [1].

Розповсюдження екологічної самоініціативи слугуватиме сигналом про певні зміни в природоохоронній свідомості суб'єктів господарювання. Узгодження діяльності з екологічними вимогами збереження цілісності природної системи має стати основним правилом для суб'єктів господарювання.

Мета публікації полягає в дослідженні окремих аспектів проведення екологічного аудиту, виявленні недоліків, що потребують удосконалення.

Стан опрацювання проблематики. Науково-теоретичним підґрунтям дослідження послужили наукові праці з проблем екологічного права таких учених-правознавців, як: А.П. Гетьман, М.В. Краснова, В.В. Костицький, В.І. Лозо, Н.Р. Малишева, С.В. Размєтаєв, Ю.С. Шемшученко.

Результати досліджень свідчать про необхідність упровадження заходів, спрямованих на вирішення екологічно-економічних проблем і забезпечення екологічної проблеми безпеки людства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 1 Закону України «Про екологічний аудит» екологічним аудитом визнається документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту [2]. Зважаючи на закріплення вітчизняним законодавством процедур екологічного аудиту як одного з ключових інструментів екологічної політики, на практиці його реалізація все ще супроводжується низкою суперечностей, що знижують результативність механізмів правового забезпечення охорони навколишнього середовища. Водночас екологічний аудит є важливим складником системи екологічного управління, який у разі належного правового регулювання може стати дієвим інструментом попередження негативного антропогенного впливу, забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку. Концепція сталого розвитку відповідає системно-синергетичній парадигмі, що реалізується в природокористуванні через коадаптивну парадигму природокористування [3].

Розширення кола об'єктів обов'язкового екологічного аудиту, включаючи підприємства приватної форми власності, діяльність яких може становити потенційну або реальну загрозу навколишньому середовищу, законодавче закріплення обов'язковості виконання висновків екологічного аудиту для керівників суб'єктів господарювання дозволить підвищити рівень екологічної відповідальності товаровиробника та сприятиме запровадженню ефективних механізмів екологічного контролю [4]. Оскільки екологічний аудит утворився від екологічного контролю, проте не замінив його, оскільки той є прерогативою уповноважених органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування [5].

Посилення ролі держави у формуванні сприятливого навколишнього середовища є необхідною умовою сталого розвитку суспільства. Сприятливе довкілля передбачає відповідність природного середовища встановленим екологічним стандартам чистоти, ресурсоемності й екологічної рівноваги. Забезпечення таких стандартів можливе лише за умови послідовної реалізації державою своєї екологічної функції [6], що має бути чітко визначена й нормативно закріплена у чинному законодавстві. Ця функція передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на гарантування екологічної безпеки, збереження природних ресурсів і підтримання екологічної рівноваги.

Метою екологічного аудиту є забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього середовища в процесі господарської та іншої діяльності [2]. Стаття 12 даного закону містить положення, що не дозволяє досягненню первісної мети, оскільки екологічний аудит в Україні існує реалізується у формах добровільності й обов'язковості [2]. Останній здійснюється на замовлення заінтересованих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів чи видів діяльності, що становлять підвищену екологічну небезпеку. Таким чином, до переліку проведення екологічного аудиту з такими об'єктами входять такі процеси як: приватизації об'єктів державної власності, іншої зміни форми власності, зміни конкретних власників об'єктів, а також для потреб екологічного страхування, в разі передачі об'єктів державної та комунальної власності в довгострокову оренду, в концесію (щодо об'єктів підвищеної екологічної небезпеки), створення на основі таких об'єктів спільних підприємств, створення, функціонування і сертифікації систем екологічного управління, а також здійснення господарської та іншої діяльності [2]. Цей перелік не є вичерпним, є доволі вузьким і не може охопити всі підприємства, що завдають або можуть завдати шкоду навколишньому середовищу.

За офіційними даними Державної служби статистики України за 2022 рік, до найбільш шкідливих для екології гілок підприємств входять: гірничодобувна, металургійна, хімічна й енергетична промисловість [7]. З позиції розвитку екологічного аудиту його об'єктами являються: підприємства з розвідки, промислового видобування, експлуатації, консервації корисних копалин; підприємства, що використовують шахти, тунелі, резервуари та інші підземні споруди для переробки, транспортування, зберігання сировини та продукції; спеціальні транспортні підземні споруди; системи підземних комунікацій, які використовуються для транспортування та передачі води, електроенергії; підземні полігони відходів та підземні захоронення радіоактивних речовин; підземні сховища нафти, газу; підземні об'єкти оборонного значення [8]. Модернізація виробництва відповідно до світових стандартів потребує дороговартісних інвестицій і чіткого виконання

вимог щодо будівництва. Таким чином, економічно вигідним варіантом є плата за забруднення навколишнього середовища, а ніж дотримання норм екологічного законодавства.

Екологічний аудит на підприємствах, що не становлять підвищену екологічну небезпеку, але наносять шкоду довкіллю, може здійснюватися лише в добровільній формі за згодою керівника підприємства, згідно зі статі 12 [2]. Навіть якщо підприємство надало згоду на проведення такого аудиту, то за статтею 8 «конкретні завдання екологічного аудиту в кожному окремому випадку визначаються замовником, виходячи з його потреб» [2]. А замовниками, відповідно до статі 3, можуть бути заінтересовані центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші юридичні, а також фізичні особи. Тобто ними можуть бути й власники підприємств, його керівники й інші організації, а не тільки державні органи. Такий підхід встановлює межі аудиту замовників, що створює ризики проведення екологічного аудиту неповним та обмеженим [9].

Результат екологічного аудиту в Україні має виключно рекомендаційний характер, а його висновки не є обов'язковими для виконання власниками чи керівництвом підприємств, особливо у випадках, коли самоконтроль проводиться у добровільній формі. Такий статус процедури істотно обмежує її практичну дієвість, оскільки результати аудиту не тягнуть за собою жодних юридичних наслідків і не зобов'язують суб'єкт господарювання до усунення виявлених недоліків чи впровадження природоохоронних заходів. Ефективність екологічного аудиту залежить від трьох факторів: (1) прозорість і відкритість працівників підприємства в аналізі всіх екологічних аспектів; (2) злагодженість роботи аудиторської команди та керівництва підприємства; (3) ступінь зацікавленості власників підприємства у проведенні аудиту.

Нажаль, для самих товаровиробників не існує значущого стимулу для проведення екологічного аудиту добровільно. Бізнес з більшою долею вірогідності буде отримувати більше коштів з продажу об'єму продукції, не завжди пов'язаного з використанням екологічно безпечних виробничих потужностей, що зводить мотивацію до модернізації виробництва лише на сумлінність власників таких підприємств. Разом з тим проведення екологічного аудиту дозволяє товаровиробнику підвищувати свою конкурентоспроможність у торгівлі на міжнародних ринках, так як це дає змогу продемонструвати торговим партнерам та інвесторам готовність до технологічного вдосконалення щодо методів виробництва, використання ресурсів, а також наслідків для навколишнього середовища.

З огляду на загострення проблем, пов'язаних із нестабільним станом екосистем та виснаженням природних ресурсів планети, у процесі господарської діяльності дедалі більшого значення набуває концепція сталого розвитку, одним із ключових компонентів якої є екологічна складова. У цьому контексті низка українських підприємств з власної ініціативи виявляє готовність до оцінювання ефективності своїх систем управління екологічною безпекою з метою отримання сертифікації відповідно до вимог міжнародних стандартів ДСТУ ISO 14001:2015 та ДСТУ ISO 14004:2016. Наявність таких сертифікатів сприяє підвищенню рівня відкритості та прозорості діяльності підприємств у сфері охорони навколишнього середовища. Такі підприємства демонструють не лише готовність до дотримання законодавчих вимог, але й прагнення до сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності та відкритості перед інвесторами та партнерами. Для держави така практика є надзвичайно цінною, оскільки добровільне застосування міжнародних стандартів фактично підсилює механізми екологічного аудиту та доповнює державний контроль. За рахунок цього формується новий рівень взаємодії між бізнесом, державою та суспільством, заснований на принципах довіри, відповідальності та прозорості. Більше того, поширення систем екологічного менеджменту відповідно до ISO сприяє гармонізації українського законодавства з вимогами Європейського Союзу, зокрема у контексті імплементації Регламенту ЄС № 1221/2009 EMAS – Європейської системи екологічного менеджменту та аудиту [10].

Висновки. Екологічний аудит в Україні має низку недоліків, що зумовлюють обмеження його ефективності як інструменту екологічного управління. Серед основних проблем варто відзначити недосконалість нормативно-правового регулювання, зокрема застарілі положення Закону України «Про екологічний аудит», норми якого не узгоджуються із сучасними підходами до екологічного менеджменту та вимогами директив Європейського Союзу. Це призводить до виникнення правових колізій, фрагментарності регулювання та низької результативності практичного застосування аудиту.

Крім того, рекомендаційний характер висновків екологічного аудиту часто знижує рівень їх сприйняття керівництвом підприємств, оскільки такі висновки не мають обов'язкової юридичної

сили. Відсутність належних економічних стимулів також перешкоджає активному впровадженню екологічного аудиту, адже для багатьох підприємств сплата штрафів залишається економічно вигіднішою, ніж проведення модернізаційних заходів чи впровадження систем екологічного менеджменту.

Попри наявні труднощі, екологічний аудит залишається важливим інструментом підвищення ефективності контролю за станом довкілля та може слугувати основою для подальшої євроінтеграції України у сфері екологічної політики. З метою посилення ролі екологічного аудиту в системі природоохоронного законодавства доцільно, щоб держава здійснила комплекс заходів, спрямованих на усунення правових суперечностей та стимулювання суб'єктів господарювання до екологічно відповідальної діяльності. До таких заходів можна віднести запровадження економічних стимулів, податкових пільг чи державних грантів для підприємств, які впроваджують стандарти ДСТУ ISO 14001 та ДСТУ ISO 14004, а також формування кодифікованого, узгодженого екологічного законодавства, що зобов'язувало б суб'єкти господарювання мінімізувати шкоду довкіллю та модернізувати виробничі потужності відповідно до принципів сталого розвитку.

Ключовим елементом зниження антропогенного і техногенного навантаження на навколишнє середовище є впровадження змін в поточні екологічні практики виробничої діяльності. З метою стимулювання участі виробників у вирішенні екологічних проблем доцільним було б також запровадження механізму, який стимулюватиме підприємства до реалізації екологічних програм та проєктів. У зв'язку з цим доцільно також запропонувати механізм розподілу відповідальності між державними органами та приватними підприємствами за потенційні екологічні збитки з урахуванням екологічного чинника при визначенні вартості підприємств, що підлягають приватизації [11].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стрельник В.В. Правові питання здійснення екологічного контролю та нагляду у сфері охорони надр: дис. канд. юрид. наук: 12.00.06. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 184 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13452?locale=uk>.
2. Про екологічний аудит: Закон України від 24.06.2004 № 1862-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1862-15#Text>.
3. Kapinos, N., Skliar, Yu., Rybina, O., Strelnyk, V. & Bohinska, L. Planning the Development of Land Use of Territorial Communities by the Method of Ecological and Landscape Design. *International Conference on Urban Infrastructure Sustainable Development and Renovation (MistoBud-2025)*. doi:10.1088/1755-1315/1499/1/012059.
4. Viktoria Strelnyk, Tetiana Churilova, Natalia Hres Environmental Audit of Subsurface Use. *Environmental Policy and Law* 2018/1/1, Том 48, Випуск 2, С. 144–152. URL: <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/4173>.
5. Малишева Н.Р., Олещенко В.І. Проблеми правового забезпечення формування та розвитку національної екологічної мережі в Україні. *Правова держава*. Київ: 2013. Вип. 24. С. 290–296. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000491650>.
6. Стрельник В.В. Правовий інструмент забезпечення ефективного та раціонального використання земель. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. №57. С.151-156. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jeeul2018&div=225&id=&page=>.
7. Прокопенко О., Вишневецька О. Довкілля України: Державна служба статистики України. Київ: Вид-во Держстат України, 2023. С. 70. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/10/zb_dov_22.pdf.
8. Стрельник В.В., Разметаєв С.В. Екологічний аудит як правовий інструмент охорони земель. *Співвідношення екологічного, природоресурсного, земельного та аграрного права: матеріали до круглого столу 9 грудня 2011 р./ за заг. ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги*. Х: Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». 2011. С. 180–183. URL: <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/5584>.
9. Стрельник В.В. Проблеми вдосконалення законодавства про екологічний аудит в Україні. *Держава і право: збірник наукових праць*. Юридичні і політичні науки. Випуск 52. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. С. 400-404. URL: <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/2907>.

10. Регламент Європейського Парламенту та Ради від 21.07.2023 No 2023/1199 IV. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/AUTO/?uri=celex:32009R1221>.
11. Strelnyk V.V., Zapara S.I. Environmental management system: mining company case study. Actual problems of economics, 2016. № 12(186), p. 222–229. URL: <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/4173>.